

Франтишек Вацлав Мареш за местото на македонскиот јазик во словенското јазично семејство

Емилија Црвенковска

Деновите на работната маса ја имав книгата со македонистичките трудови на Франтишек Вацлав Мареш издадена под наслов *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик* (Мареш 2008). Постојано ја превртувам оваа книга кога подготвувам предавања по споредбена граматика на словенските јазици за моите студенти. Од биографските податоци се потсетив дека професорот Мареш го напушти овој свет точно пред 20 години, во 1994 и сметав дека на една ваква чешко-македонска конференција кој друг ако не Мареш заслужува да му се посвети барем малку внимание.

В. Ф. Мареш со децении како предмет на научен интерес го имаше и македонскиот јазик. Несомнено, Мареш е најзначаен чешки лингвист-македонист. За заслугите во врска со развојот на македонистиката тој беше избран за надворешен член на МАНУ во 1980 год., а во 2007, по повод одбележувањето на 40-годишнината на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура постхумно е одликуван со медал за заслуги за Македонија. Сметајќи дека ова заслужено признание треба да добие и една сосема конкретна димензија, по иницијатива на колешката Зденка Рибарова, двете пристапивме кон оформување и уредување на издание во кое се содржани македонистичките трудови на Мареш.

Комплетната библиографија на трудовите на Мареш содржи околу 370 единици, се разбира посветени на сите словенски јазици, а од нив во книгава се објавени 23, со што не се исцрпуваат сите трудови во кои тој ја опишува македонската јазична проблематика. Акцент е ставен на трудовите од областа на компаративната фонологија и морфологија на македонскиот јазик.

Инаку, предмет на интерес на Марешовите истражувања често беше и македонскиот јазик во дијахронија, па тој како истакнат палеославист доста се занимаваше со најстарите словенски текстови настанати на македонско подрачје, како *Асемановото евангелие*, *Македонското кирилско ливче*, *Скопскиот апостол*, *Јанковското кирилско ливче*, *Синајскиот фрагмент* од кодекс и др. При описите на овие ракописи опфаќа и некои културолошки аспекти, како на пр., за употребата на Асемановото евангелие во охридските цркви

и сл. Мареш беше исклучително врзан за Охрид, па освен ракописите неговото внимание го привлекоа и најстарите глаголско-кирилски графити во манастирот Св. Наум за кои даде свое оригинално толкување. За одбележување е и извонредно подготвеното критичко издание на *Синајскиот псалтир, pars piova* под негова редакција, во чии критички апарат се вклучени и други псалтири како *Болоњскиот, Погодиновиот, Фраишчиќевиот, Евгениевскиот* и др., што дава можност да се согледа колкаво влијание извршиле псалтирите настанати на македонска почва врз словенски псалтири од други редакции на црковнословенскиот.

Од современите теми што се однесуваат на македонскиот јазик тој ги анализира речиси сите подрачја – од правописот, фонологијата, морфологијата, делумно и синтаксата, како и речничкиот фонд.

Предмет на наш интерес овдека ќе бидат ставовите на Мареш за словенското јазично семејство, како и местото на македонскиот јазик во него.

Како што е познато, вообичаена е во славистиката тројната поделба на словенското јазично семејство на јужно, западно и источнословенски јазици. Оваа поделба не секогаш е основана на лингвистича блискост туку и на историско и културно единство меѓу трите групи словенски јазици и народи – јужна, источна и западна. Мареш покажа подготвеност да го преиспита овој одамна востановен концепт и предложи тетрахомија, односно четворна поделба на словенското јазично семејство. Според неговата поделба словенските јазици се делат двапати во по две групи, според хоризонталната оска (јужнословенска и севернословенска група) и според вертикалната (источнословенска и западнословенска група). Преку комбинацијата на двете оски се добиваат четири поконкретни групи: југоисточна, југозападна, североисточна и северозападна.

Македонскиот јазик им припаѓа на јужнословенските и на источнословенските јазици, во југоисточната група.

Освен припадноста кон генетски сродното словенско јазично семејство, македонскиот јазик припаѓа кон типолошки поврзаниот балкански јазичен сојуз, заедно со бугарскиот, новогрчкиот, албанскиот, романскиот, ароманскиот, мегленороманскиот, турскиот и делумно со српскиот.

Определувајќи го местото на македонскиот јазик меѓу другите словенски јазици, Мареш со неверојатна прецизност ги изделува појавите коишто се специфични токму за овој јазик, а (делумно) ги забележува и појавите коишто го зближуваат македонскиот со другите словенски јазици.

Во прозодискиот систем фиксниот зборовен акцент маркантно го карактеризира македонскиот јазик во целата јужнословенска и источнословенска група. Акцентот на третиот слог од крајот на зборовите не е познат во ниен друг словенски јазик.

Во однос на фонолошкиот систем од историска гледна точка, за македонскиот јазик посебно се типични конечните резултати на развојот на голе-

миот ер (*ъ) во силна позиција и на носовката *џ. За разлика од сите други јужнословенски јазици големиот ер (*ъ) во силна позиција преминува во *o*, како што е и во североисточните јазици, според Мареш, (и делумно во горнолужичкосрпскиот, словачкиот и во русинскиот). Носовката * џ само во македонскиот јазик се рефлектира како *a*: *raka*.

Во консонантизмот за изделување е присуството/отсуството на некои гласови. Фонетската реализација на палаталните експлозивни /ќ/ и /ѓ/ на местото на прасловенските групи *tj (односно *kt) и *dj претставува специфично македонска особеност: *sve ka, no k, mefa*.

Во рамките на словенските книжевни јазици македонскиот е единствен којшто ја истиснал фонемата /x/ на маргините од системот. Се среќава само во заемки и туѓи зборови, во словенски зборови од повисок стил, во месни имиња (*Ohrid*) и во извици (*ha!*). Инаку, фонемата /x/ исчезнала на полно (*snaa, leb*), или се променила во *ф/в*.

Фонемата /џ/ на полно се интегрирала во системот, повеќе отколку во кој и да е друг словенски јазик. Фонемите /ц/ и /s/ се од балканско потекло. Фонемата /ц/ го поврзува македонскиот систем со бугарскиот и со српскохрватскиот¹, а фонемата /s/ е типична само за македонскиот јазик.

Во карактеристиките на графискиот систем се покажува дека основата на македонското писмо е кирилицата на Вук Караџиќ. Вуковата кирилица го зближува македонскиот јазик со српскиот (сп. ги графемите < ј, љ, њ, ц >, а чисто македонски се графемите < ќ, ѓ, s >).

Се изделуваат и низа морфолошки особености. Во поглед на конгруенцијата македонскиот јазик не го разликува граматичкиот род во множината: (*Тие стари градови, липи, села, биле убави*). Тоа му е заедничко со сите источнословенски јазици, со долнолужичкосрпскиот и со русинскиот.

Категоријата определеност го поврзува македонскиот со сите јужнословенски јазици: во атрибутивната синтагма „придавка + именка“ определеноста е присутна секаде; сп. буг. *стар кон – старият кон*, мак. *star konj – stariot konj*, срп., хрв. *стар коњ – стари коњ*, слн. *star konj – stari konj*.

За југоисточната група (т. е. за бугарскиот и за македонскиот јазик) посебно се карактеристични следните балканизми: загубата на категоријата на одушевеноста; аналитичката деклинација, со исклучок на личните заменки и на заменката *koj*; определување со помош на членот и аналитички начин на степенување на придавките и на прилозите² (*dobar – podobar – najdobar, tivko – potivko – najtivko*).

1 Мареш во тоа време го употребува овој термин за јазикот од кој подоцна ќе произлезе прво поделбата на српски и хрватски.

2 Аналитичкиот начин на степенување е регистриран уште во текстовите од македонската редакција на црковнословенскиот и тоа прво кај прилозите. Во врска со ова Илиевски (1988: 143) забележува: „Показателно е што најстарите примери со аналитичка компарација (од XII и XIII в.) се адверби. До XVI

Според Ф. Мареш, чисто македонски појави се три: тројниот член (*gradot* – *gradov*, односно и *gradon*); факултативна употреба на формите од „избројаната множина“ (на именките од машкиот род) по сите броеви (*dva, tri, ~etiri, pet, deset, sto jazika ili jazici*); множинската форма на *-иња* кај сите именки од ср. р. на *-e* (*polinja, morinja*, т.е. не само кај првобитните основи на *-н-, имиња*).

Во глаголскиот систем се izdelува една појава заедничка за сите источнословенски јазици: завршетокот *-t* во 3. лице мн. сег. вр. (*predat, pijat, nosat, vikaat*). Како што е во сите јужнословенски јазици во македонскиот идното време, во главните реченици, се образува и од свршените глаголи (*ќе кажам*). Втората општојужнословенска појава се однесува на глаголските именки: тие можат да се образуваат само од несвршените глаголи (*polaga – polaganje*).

Првото лице еднина на сегашното време кај сите глаголи завршува на *-м*, како што е во југозападните словенски јазици (српски, хрватски и словенечки) и во словачкиот.

Завршетокот *-ам* во 1. лице сег. време кај сите глаголи е познат само во македонскиот јазик (не само *vikam*, но и *tresam, pijam, molam*).

Четири типично балкански појави ја карактеризираат југоисточната словенска група (т. е. бугарскиот и македонскиот јазик): богато развиен темпорален систем, категоријата прекажаност, идното време се образува со помош на непроменливата честица *’ke*, при негација со помош на *nema da* и непостоењето на инфинитивот, неговата функција најчесто ја застапува конструкцијата „*da* + сегашно време“.

Мареш делумно се задржува на синтаксата и на речничкиот фонд. Поподробно ги разгледува предлозите во македонскиот јазик при што izdelува четири појави што се специфично македонски: аблативното *od* ја презема не само улогата на антоним на предлогот *na* (како што е и во буг. јазик), но функционира, исто така, како опозитум на *vo* (*izleze od berbernica, se vrati od Belgrad*; *’per’ = niz* (*kamilata minuva niz igleni uši, niz celiot svoj život*); посебен предлог со значење *’upa cum’* не постои во ниеден друг словенски јазик освен во македонскиот: *sose* (*dojde sose decata*); обликот на предлогот *v – во* делумно е сврзан со граматичката именска определба (*v pole – vo poletu*).

На крајот Мареш ја определува припадноста на македонскиот јазик кон, според него, источнословенската група, кон јужнословенската група, кон југоисточната подгрупа и кон балканскиот јазичен сојуз нагласувајќи дека на сите рамништа на јазикот има појави карактеристични токму за македонскиот јазик.

век во писмените споменици доминираат вакви форми. Во македонскиот превод на Дамаскиноот преку 90 проценти од описните компаративски форми се адверби.“

Статијата за местото на македонскиот јазик во словенското јазично семејство Ф. В. Мареш ја има пишувано во 1988 година, тоа е негово предавање одржано на 20-тиот Семинар за македонски јазик, литература и култура (Мареш 1988). Тогаш набројува пет западнословенски, три источнословенски и четири јужнословенски јазици. Оттогаш ситуацијата во словенскиот јазичен свет е изменета. Општествените прилики последниве две децении драстично се променија, што најде свој одраз и на лингвистички план. По распаѓањето на три големи повеќенационални државни заедници со доминантно словенско население какви што беа Советскиот Сојуз, Југославија и Чехословакија, од социолингвистички аспект имаме поинаква ситуација во словенскиот свет. Пред сè од српскохрватскиот јазик произлегоа – српскиот и хрватскиот. Босанскиот се оддели подоцна, а сега се зборува и за официјален црногорски јазик (од 2007), кој е на пат да се стандардизира (2009). Во однос на останатите словенски официјални и/или регионални јазици сè уште до извесна степен се проблематизира и статусот на кашупскиот и на русинскиот јазик.

Нетрадиционалната поделба на словенското јазично семејство на четири дела, што ја предложи Мареш, го отвора прашањето и за тоа дали се можни и поинакви класификации во словенскиот јазичен свет, односно дали има и други обединувачки/ разделувачки надворешнолингвистички фактори. Се разбира дека постојат и други фактори, и тоа и дијахрониски и синхрониски гледано. Познато е изделувањето на *Slavia Orthodoxa* и *Slavia Romana*, термини што ги вовеле италијанскиот славист Рикардо Пикио (сп. Goldblatt, 2008, XI), а го опфаќаат на прво место религијскиот аспект, но тој, се разбира, носи и културолошки признаци. Во рамките на ваквото групирање може да се зборува и за *Slavia Mohamedana*³ (Greenberg, 2008, с. 149). Ова секако се теми за одделно истражување.

И, на крајот, да се вратиме на Ф. В. Мареш за чии македонистички трудови досега имаат пишувано: Доровски, Црвенковска (2008), Видоески (1998), Невекловски (2005), Рибарова (1996), Тасевска (2006) и др. Кон неговиот придонес за афирмацијата на македонистиката во светот треба да се спомене и неговата педагошка дејност, односно неговите предавања по споредбена граматика на словенските јазици на Виенскиот универзитет во кои достоинствено место имаше и македонскиот јазик. Секако, тој ќе остане запаметен не само како ерудит и лингвист со енциклопедиски познавања туку и како топла личност, исклучително човечен и со широка култура и интереси, за сите што имавме можност да бидеме во негово присуство на Семинарот за македонски јазик, литература и култура и на бројни конференции во Македонија на кои учествуваше тој.

3 Според Гринберг, во оваа заедница влегуваат современите етнички групи како Бошњациите, македонските Муслимани во Македонија и Помаците во Бугарија.

Литература:

- GOLDBLATT, H., 2008. Preface. A Letter to Riccardo Picchio. In: *Slavia Orthodoxa & Slavia Romana. Essays Presented to Riccardo Picchio by his Eightieth Birthday*. Ed. Harvey Goldblatt. New Haven, Connecticut, XI–XV.
- GREENBERG, R. D., 2008. Bosnian or Bosniac: Aspects of a Contemporary Slavic Language Question. In: *Slavia Orthodoxa & Slavia Romana. Essays Presented to Riccardo Picchio by his Eightieth Birthday*. Ed. Harvey Goldblatt. New Haven, Connecticut, с. 149–159.
- Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*, red. F. V. Mareš, Wien 1997.
- ВИДОЕСКИ, Б., 1998. Франтишек Вацлав Мареш (1922–1994). *Македонски јазик* 45–47, с. 436–444.
- ДОРОВСКИ, И. – ЦРВЕНКОВСКА, Е., 2008. *Лексикон на странски македонисти*. Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Универзитет „Св.Кирил и Методиј“.
- ИЛИЕВСКИ, П. Хр., 1988. *Балканолошки лингвистички студии, со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- МАРЕШ, Ф. В., 1988. Местото на македонскиот јазик во словенското јазично семејство. In: *Предавања на XX семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје, с. 37–50.
- МАРЕШ, Ф. В., 2008. *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик-синхронија и дијахронија*. Ур. З. Рибарова, Е. Црвенковска. Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Универзитет „Св.Кирил и Методиј“.
- НЕВЕКЛОВСКИ, Г., 2005. Ф. В. Мареш и неговите македонистички трудови. *Прилози на МАНУ* 30, 1–2. Скопје: Одделение за лингвистика и литературна наука, с. 29–40.
- РИБАРОВА, З., 1996. Франтишек Вацлав Мареш – живот и дело. In: *Предавања на XXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје, с. 57–68.
- ТАСЕВСКА, Р., 2006. Сеќавање на професорот Мареш, пријател на Македонија во Охрид и во Виена. *Универзитетски весник* бр.66. Скопје: Универзитет „Св.Кирил и Методиј“, с. 21–22.

František Václav Mareš o místě makedonštiny v slovanské jazykové rodině

Český slavista-lingvista František Václav Mareš výrazně přispěl ke studiu v oblasti makedonského jazyka. Ve stati autorka podává stručný přehled jeho makedonistických prací. Zvláštní pozornost věnuje Marešově studii o rozdělení slovanské jazykové skupiny a o místě makedonštiny v ní. F. Mareš uvádí hlavní zvláštnosti ve všech jazykových rovinách. V závěru stati autorka uvádí některé názory na současnou situaci v slovanské jazykové rodině.

F. V. Mareš on the place of Macedonian Language in the Slavic Language Family (on the occasion of the 20th anniversary of his death)

The contribution of F. V. Mareš, Czech linguist-slavist, in Macedonian Language research is respectable. In this paper a short survey on his work on Macedonian Language is made, with the special attention on his article about the division of the Slavic Language Family and the place of Macedonian in it. F. Mareš is paying attention to all specific linguistic features of Macedonian in different levels. At the end there are also some remarks on the contemporary situation in the Slavic Language Family.